

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.97/99

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.37>

КОНДРАТОВА І.Д.

ПОНЯТТЯ СУДДІВСЬКОЇ ЕТИКИ ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ
З КАТЕГОРІЄЮ «СУДОВА ЕТИКА»

У статті представлено результати авторського дослідження понять «судова етика» та «суддівська етика» як лексично схожих конструкцій, що водночас різняться своїм змістом і обсягом.

Аналізуючи наукові підходи до поняття судової етики, автор зазначає, що воно є видом прикладної етики, яка вивчає практичні моральні проблеми, що мають відкритий характер. Тому під судовою етикою розуміємо систему морально-ціннісних орієнтирів, принципів і правил, які регулюють поведінку у судовому процесі. Вона спрямована на вирішення етичних проблем здійснення судочинства з урахуванням широкого кола його учасників. Тому судова етика стосується не лише представників професійних кіл, задіяних у судовому процесі за родом своєї професійної діяльності – суддів, адвокатів, прокурорів. Вона розповсюджується також на сторін судового процесу й осіб, котрі сприяють у його поступі, наприклад, судових експертів. Іншими словами, судова етика – це етика судового процесу. Вона визначає його моральне спрямування, орієнтуючи його суб'єктів на справедливість, гуманність, людяноцентризм.

Натомість суддівська етика є різновидом професійної етики та фокусується на поведінці особи як представника певної професії, певної професійної спільноти, об'єднаної єдиними установками щодо моральних вимог, презумпцій, обмежень, які накладає на особу професія.

Спіраючись на основи формальної логіки, автор аргументує позицію, відповідно до якої поняття «судова етика» та «суддівська етика» є сумісними поняттями, що збігаються в певній загальній частині своїх обсягів – реалізації суддею професійних повноважень, здійсненні правосуддя, яке об'єктивується у формі судового процесу. Тож вони є взаємопов'язаними та взаємозумовленими.

Поняття «суддівська етика» запропоновано розглядати у теоретичному та практичному аспектах. В останньому випадку воно передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, що визначають моральний характер їхньої діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні й особисті якості як представника професії, яка вимагає належного рівня визнання й авторитету в суспільстві.

Ключові слова: суд, суддя, суддівська етика, судова етика, правовий статус судді, моральність судді.

The article presents the results of the author's research of the concepts "judicial ethics" and "ethics of judges" as lexically similar structures which at the same time differ in their content and scope.

Analysing scientific approaches to the concept of judicial ethics, the author notes that it is a kind of applied ethics that studies practical moral issues of open nature. Therefore, the author understands the judicial ethics as the system of moral values, principles and rules governing behaviour in court. It is targeted at solving the ethical issues of

litigation, taking into account a wide range of its participants. Therefore, judicial ethics applies not only to the representatives of professional circles involved in litigation due to their professional activity – judges, lawyers and prosecutors but also to litigants and facilitators, such as court experts. In other words, judicial ethics is the ethics of judicial process. It determines its direction from the point of view of morality, making its legal actors to focus on justice, humanity and human-centeredness.

Ethics of judges is a kind of professional ethics and focuses on behaviour of a person as a representative of a certain profession, a certain professional community united by common attitudes towards moral imperatives, presumptions, restrictions imposed on a person by the profession.

Based on the fundamentals of formal logic, the author argues that the concepts of “judicial ethics” and “ethics of judges” are compatible concepts coinciding in a certain common part of their scope – the exercise of professional powers by a judge – administration of justice which is objectified in the form of a trial. Hence, they are interconnected and interdependent.

The concept of “ethics of judges” is proposed to be considered in theoretical and practical aspects. In the latter case, it provides for a system of rules (regulations) of conduct of judges determining the moral nature of their activity when administering justice and outside it, as well as affecting consciousness of a judge, improving his / her professional and personal qualities as a representative of the profession that requires proper level of recognition and public standing.

Key words: *court, judge, ethics of judges, judicial ethics, legal status of a judge, morality of a judge.*

Вступ. За умов триваючого реформування сфери судової діяльності особливої актуальності набуває питання етики суддів або суддівської етики, адже саме суддя уособлює судову владу в державі. Крізь призму оцінки його поведінки як під час судового процесу, так і у позасудовій діяльності суспільство складає враження про справедливість, без якої важко уявити механізм судового захисту прав і свобод людини у цивілізованому суспільстві.

Один із фундаторів вітчизняного етичного дискурсу у правосудді А.Ф. Коні писав: «Постановка звання судді, межі свободи його самодіяльності, обов’язкові правила його поведінки та моральні вимоги, що висувуються до нього, демонструють ясну картину стану <...> правосуддя у певний час і в певному місці. Ставлення суспільної думки до суддів відображає в загальних рисах і характер здійснюваного ними суду» [1, с. 80].

Однак суспільний розвиток, доба інформаційних технологій, політичні та інші процеси, що призводять до нестабільності законодавства, привносять новий зміст у відомі постулати та створюють передумови для появи нових вимог, нових правил поведінки представників суддівської спільноти. Тому тематика суддівської етики залишається актуальною вже тривалий час.

Так, серед вітчизняних науковців питання етичної основи діяльності суддів досліджували В. Городовенко, Ю. Меліхова, М. Микієвич, Л. Москвич, О. Овчаренко, О. Саленко, І. Самсін, Л. Тацій, О. Хотинська-Нор, О. Яновська та ін., проте чимало питань окресленої сфери потребують більш ретельного аналізу та подальшого розвитку з урахуванням сучасного стану здійснення судової діяльності та перспектив суддівської спільноти в Україні. Але першочергово необхідно визначитися зі змістом, який вкладається у поняття «суддівська етика», що перебуває на стику таких наук, як етика, філософія, право.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі системного аналізу наукових джерел і нормативних актів сформулювати авторську дефініцію «суддівська етика» та розмежувати її з лексично та семантично схожим поняттям «судова етика».

Результати дослідження. Незважаючи на певний, на перший погляд, очевидний наголос у розумінні суддівської етики на її спеціальному суб’єкті – судді, з приводу змістовного навантаження її поняття триває дискусія. Зокрема, в численних наукових публікаціях дослідники при визначенні дефініції «суддівська етика» першочергово звертаються до змісту такого поняття, як «судова етика», інколи розмежовуючи, а інколи ототожнюючи їх.

Так, наприклад, А.С. Кобліков вважає, що судова етика – це сукупність правил поведінки суддів та інших професійних учасників кримінального, цивільного й арбітражного судочинства, які забезпечують моральний характер їхньої професійної діяльності та поза-

службової поведінки, а також навчальна дисципліна, що вивчає специфіку прояву вимог моралі в цій сфері [2, с. 31].

Водночас вітчизняна дослідниця Л. Тацій критикує такий підхід, зазначаючи, що «під судовою етикою розуміють сукупність правил поведінки суддів, інших професійних учасників судочинства, які забезпечують моральний характер їхньої процесуальної діяльності, тобто йдеться про етику судочинства. У цьому зв'язку не досить виправданим є намагання перевантажити судову етику проблемами позаслужбової поведінки всіх професійних учасників судового процесу». Вона також вважає, що в такому разі «за суб'єктивним критерієм, тобто за видами юридичної професії, є всі підстави вирізняти адвокатську етику, прокурорську етику, нотаріальну етику, і нарешті – етику суддівську. Остання виступає як система етичних принципів і правил професійної діяльності та позаслужбової поведінки судді. Саме у діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей і навичок, які, приведені у систему, органічно входять у структуру особистості судді та визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль поведінки» [3].

Витоки такого розуміння, очевидно, криються у розумінні судової етики А.Ф. Коні, котрий тлумачив судову етику в контексті судової діяльності суддів, обвинувачів, адвокатів, суду присяжних [1].

Крім того, про судову етику йдеться у контексті здійснення певної людської діяльності, тобто прикладної етики, що фокусує увагу на сфері діяльності та її проблемах. Суддівська етика постає як етика професійна, тобто така, що характеризує поведінку представників певної професії, а отже, робить акцент на специфіці професії, її репрезентанті та його поведінці. Зупинимось на цьому більш детально.

Прикладна етика, як вказує А.А. Черевко, створена, щоб взаємодіяти з практикою та є частиною останньої, її змістом виступає не те, що існує, а те, що може та повинно існувати завдяки нам, нашим вчинкам, поведінці, нашим відповідальним і свідомим зусиллям [4]. Виникнення прикладної етики пов'язується першочергово з об'єктивними, зовнішніми щодо самої етики причинами – загальними тенденціями демократизації та гуманізації життя людини та суспільства, зумовленими логікою розвитку цивілізації як єдиного поступального процесу [5].

Історія розвитку вітчизняного судового процесу в цьому сенсі є доволі показовою, адже зміст, наприклад, таких базових для судочинства принципів, як незалежність у здійсненні правосуддя, безсторонність суду, рівність учасників судового процесу та ін. поступово розвивався з урахуванням того, як у нашу дійсність «приходило» нове усвідомлення значення таких базових етичних цінностей, як гідність людини, повага один до одного, принцип недискримінації тощо.

До прикладу, у 2012 р. Конституційний Суд України у справі про рівність сторін судового процесу сформулював ряд таких положень, які відображають вплив демократизації суспільних відносин на етизацію правосвідомості в державі та сфері судової діяльності: «В Україні як демократичній, правовій державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю... Рівність і недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах із питань захисту прав і свобод людини і громадянина» [6].

А.А. Гусейнов зауважує, що «сенс прикладної етики – перевести моральні цінності з ідеальної форми буття у практичну, проте не лише в індивідуальному досвіді, але і в організації суспільного життя, переформулюючи їх у терміни соціальної поведінки, цілковито зберігаючи їх початковий зміст». Він же вважає, що прикладну етику слід розуміти як етику відкритих проблем, як «сферу знань і практики, предметом якої є практичні моральні проблеми, що мають пограничний і відкритий характер. <...> Вони є пограничними, оскільки стосуються фундаментальних моральних принципів, цінності самого життя, і відкритими, оскільки мають форму дилеми, кожна із взаємовиключних рішень якої піддається моральній аргументації» [7, с. 388].

Характерними ознаками етико-прикладних проблем вважаються такі: 1) вони виникають у публічних сферах життя, регулювання яких здійснюється за допомогою інститутів; їх вирішення залежить від свідомо вираженої волі суспільства і втілюється в інституціональній організації життя; 2) для вирішення цих проблем потрібна не тільки добра воля, моральне обґрунтування рішення, але і професійне знання предмету вибору; 3) це вибір в такій ситуації, коли аргументовані можуть бути протилежні, взаємовиключні позиції; 4) логічного бездоганного обґрунтування вирішення цих проблем немає, в кожному випадку слід приймати особливе рішення щодо конкретного прецеденту; 5) рішення приймається публічно спеціально уповноваженими структурами, процедура його прийняття також регламентована [7, с. 388].

Зазначеним ознакам, на нашу думку, цілком відповідають проблеми етико-правового характеру, що виникають у судовій діяльності. Наприклад, проблема судової корупції, яку у різний спосіб намагаються вирішити протягом тривалого часу та яка, за даними опитувань, є визначальною детермінантою низького рівня довіри до суду в суспільстві.

Наведеним ознакам також відповідає етико-правова проблема доброчесності суддів в Україні, виникнення якої було спричинено факторами політико-соціального характеру. Рішення, спрямовані на її подолання, було втілено на рівні національного законодавства, проте породило не менше проблем у сфері здійснення судочинства.

У будь-якому разі можемо сказати, що судова етика – це система морально-ціннісних орієнтирів, принципів і правил, які регулюють поведінку у судовому процесі. Вона спрямована на вирішення етичних проблем здійснення судочинства з урахуванням широкого кола його учасників. Тому судова етика стосується не лише представників професійних кіл, задіяних у судовому процесі за родом своєї професійної діяльності – суддів, адвокатів, прокурорів. Вона розповсюджується також на сторін судового процесу й осіб, котрі сприяють у його поступі, наприклад, судових експертів. Іншими словами, судова етика – це етика судового процесу. Вона визначає його моральне спрямування, орієнтуючи його суб'єктів на справедливість, гуманність, людиноцентризм.

У такому разі судова етика предметно втілюється не лише у правосвідомості учасників судового процесу, а й у нормах процесуального законодавства, що встановлюють і регулюють їхню поведінку та взаємовідносини. Яскравим прикладом є положення процесуальних кодексів, які передбачають, що: суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу (ст. 6 ЦПК України); під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи (ст. 11 КПК України); суд керує ходом судового процесу, зберігаючи об'єктивність і неупередженість (ст. 12 ЦПК України, ст. 13 ГПК України); учасники справи повинні виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу (ст. 43 ЦПК України, ст. 42 ГПК України), а також добросовісно користуватися своїми процесуальними правами (ст. 44 ЦПК України, ст. 43 ГПК України, ст. 44, 45 КАС України) тощо.

Натомість суддівська етика як різновид професійної етики загострює увагу на поведінці особи як представника певної професії, певної професійної спільноти, об'єднаної єдиними установками щодо моральних вимог, презумпцій, обмежень, які накладає на особу професія.

В Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р., встановлено, що «судді повинні поводитися завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів» [8].

Якщо звернути увагу на Преамбулу Бангалорських принципів поведінки суддів, то в переважній більшості її складниками є положення, які вказують на моральний бік суддівської професії. Зокрема, йдеться про те, що компетентність, незалежність і неупередженість судових органів має велике значення для виконання судами своєї ролі з підтримки конституціоналізму та правопорядку; що довіра суспільства до судової системи, а також до авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності та непідкупності судових органів посідає чільне місце в сучасному демократичному суспільстві; що необхідно, аби судді індивідуально та колективно ставилися до своєї посади як до поважної та почесної, розуміючи ступінь довіри суспільства, та докладали всіх зусиль для підтримки та подальшого розвитку довіри до судової системи [9].

Саме тому суддівська етика розповсюджує свою регуляторну силу не лише на професійну діяльність суддів, що обмежується судовим процесом, а й на поведінку суддів поза нею, тобто як у робочий час, коли суддя безпосередньо не здійснює правосуддя, так і у повсякденному житті.

Таким чином, судова етика фокусує увагу суто на сфері судового процесу, охоплюючи своєю регуляторною силою всіх його учасників. Суддівська етика, навпаки, фокусує увагу на одному учасникові судового процесу – судді, проте розповсюджує свою дію на різні сфери його життєдіяльності (професійну та позапрофесійну).

Зважаючи на це, не можна погодитися з висновками тих науковців, які вважають, що суддівська етика є структурним елементом судової етики [4; 10, с. 79]. Так само не можна підтримати позицію, відповідно до якої поняття «суддівська етика» – загальне, родове, а «судова етика» – виводне [11, с. 518–519], адже за законами логіки зміст родового поняття включає в себе зміст виводного, а обсяг останнього є частиною обсягу родового поняття. Тобто виводне поняття змістовно не може виходити за обсяг змісту родового.

Проте судова етика та суддівська етика є взаємопов'язаними та взаємозумовленими поняттями. Етико-правові правила (норми) судового процесу покладають на суддю як його учасника обов'язок діяти, вести процес таким чином, щоб у сторін не виникли сумніви у незалежності, неупередженості, об'єктивності суду. Тобто судова етика «моралізує» поведінку судді під час здійснення судочинства, впливаючи таким чином на формування етичної основи постаті судді та його статусу. Водночас суддівська етика як різновид етики професійної привносить у судовий процес професійну мораль, яка, серед іншого, передбачає правосвідомість і мотивацію судді. До прикладу, у Коментарях до Бангалорських принципів поведінки суддів зазначається, що віросповідання, етнічне чи національне походження, стать, вік, класова належність, майновий стан чи сексуальна орієнтація судді зазвичай як такі не можуть слугувати підставою для його відводу, але дружба чи ворожнеча залежно від обставин повинні спонукати суддю до відводу [12, с. 83].

З позиції логіки поняття «судова етика» та «суддівська етика» є сумісними поняттями, що збігаються в певній загальній частині своїх обсягів – реалізації суддею професійних повноважень, здійсненні правосуддя, яке об'єктивується у формі судового процесу.

Як вид професійної етики суддівська етика може мати різне тлумачення, оскільки саме поняття «професійна етика» відображає складність і багаторівневість моральної регуляції у сфері професії, а також розмаїття форм фіксації визначальних моральних аспектів діяльності та спілкування професійної спільноти, котрі потрібно розрізняти та конкретизувати в теоретичних і практичних дискурсах про професію [13].

У теоретичному ракурсі суддівська етика може поставати як філософська концепція та наукова дисципліна про мораль суддівської професії. Її можна охарактеризувати як різновид загального вчення про мораль, специфікованого особливостями професії судді, його правовим статусом і сферою професійної діяльності.

Із практичного погляду суддівська етика передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, які визначають моральний характер їхньої діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні й особисті якості як представника професії, що вимагає належного рівня визнання й авторитету в суспільстві.

Висновки. У підсумку ми можемо сформулювати такі висновки:

1. Судова етика – це різновид прикладної етики, що є системою морально-ціннісних орієнтирів, принципів і правил, які регулюють поведінку осіб у судовому процесі. Вона спрямована на вирішення етичних проблем здійснення судочинства з урахуванням широкого кола його учасників.

2. Судова етика фокусує увагу суто на сфері судового процесу, охоплюючи своєю регуляторною силою всіх його учасників. Суддівська етика, навпаки, фокусує увагу на одному учасникові судового процесу – судді, проте розповсюджує свою дію на різні сфери його життєдіяльності (професійну та позапрофесійну).

3. Судова етика та суддівська етика є взаємопов'язаними та взаємозумовленими поняттями. З позиції логіки вони є сумісними поняттями, що збігаються в певній загальній частині своїх обсягів – реалізації суддею професійних повноважень, здійсненні правосуддя, яке об'єктивується у формі судового процесу.

4. Суддівська етика є різновидом професійної етики та може тлумачитися в різних аспектах. У теоретичному ракурсі вона постає як філософська концепція та наукова дисципліна про мораль суддівської професії. Її можна охарактеризувати як різновид загального вчення про мораль, специфікованого особливостями професії судді, його правовим статусом і сферою професійної діяльності. З практичного погляду суддівська етика передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, які визначають моральний характер їхньої діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні й особисті якості як представника професії, що вимагає належного рівня визнання й авторитету в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики). *Избранные труды и речи* / сост. И.В. Потапчук. Тула : Автограф, 2000. С. 78–107.
2. Кобликов А.С. Юридическая этика : учебник. Москва : Издательство НОРМА, 2000. 168 с.
3. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 75–85.

4. Черевко А.А. Особенности соотношений «судебная этика» и «судейская этика». *Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева*. 2013. № 4-1 (80). С. 154–161. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sootnosheniya-ponyatiy-sudebnaya-etika-i-sudeyskaya-etika> (дата звернення: 29.07.2020).
5. Пороховская Т.И. Прикладная этика. *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия*. 2012. № 3. С. 79–92.
6. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 29.07.2020).
7. Гусейнов А.А. Прикладная этика. *Этика: Энциклопедический словарь* / под ред. Р.Г. Апресяна, А.А. Гусейнова. Москва, 2001. 671 с.
8. Основні принципи незалежності судових органів: схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р. та 13 грудня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення: 29.07.2020).
9. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 29.07.2020).
10. Алексеев В.Б., Ароцкер Л.Е. Настольная книга судьи. Москва : Юридическая литература, 1972. 428 с.
11. Клеандров М.И. Ответственность судьи : монография. Москва : Норма, 2011. 575 с.
12. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів: Управління ООН з наркотиків та злочинності. 2007 р. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf> (дата звернення: 29.07.2020).